Acubieb 2003

Theo Peeters

Het jaar 2003 was een zeer lezenswaardig jaar wat betreft aculeatenliteratuur. Niet alleen kon ik maar liefst 59 publicaties in de Nederlandse taal aan mijn databank toevoegen, ook waren de stukken zeer verschillend van aard. Naast mededelingen, soortbeschrijvingen, nieuwe soorten voor de Nederlandse fauna, een mierennaamlijst, een Rode lijst van de bijen, inventarisaties en biologisch plus ecologisch wetenswaardige verhalen, doken angeldragers ook op in beleidsdocumenten en in publicaties van enkele onderzoeksinstituten. Zijn we daarmee op weg zijn naar een bredere aandacht voor 'onze' groepen? Die vraag durf ik gerust met ja te beantwoorden. De nabije toekomst zal echter duidelijk maken of angeldragers naast faunistisch onderzoek ook in andere takken van onderzoek en beleid een rol van betekenis gaan spelen.
Nieuwe angeldragers voor de fauna zullen blijven binnenkomen, zijn wellicht al onze grens gepasseerd of worden alsnog ontdekt door achterstallig collectiewerk.
Nieuwe vragen over beheer en angeldragers zullen ons worden toegeworpen.
Als we onze kennis op die gebieden niet verdiepen zullen we mijns inziens geen stevige brug kunnen slaan naar andere onderzoekers, beleidsmensen en naar (agrarische) natuurbeheerders. Daar ligt mijns inziens een geweldige uitdaging voor degene die het waarnemen en verzamelen, naast soorten scoren en hokken vullen, nog een extra doel wil geven. Dus spied bijvoorbeeld ook eens langer naar een of enkele soorten in je achtertuin of je inventarisatiegebied, je collectie of database en durf ook eens nieuwe vragen te stellen, nieuwe onderzoeksmethoden uit te proberen en nieuwe analysen te maken. Je zult versteld staan van de leuke resultaten. En uiteraard vergeet je tenslotte niet dat alles op te schrijven en mij je lezenswaardigheden toe te sturen, zodat we ook de volgende herfst weer kunnen terugkijken op een gevarieerde Acubieb 2004.
Artikelen met een * bevatten een determinatietabel of een opsomming van de kenmerkende verschillen tussen soorten.

Nederlandse literatuur

Bakker, O., 2003. De temperatuurhuishouding in de wintertros. - Bijen 12: 331-332.

Bakker, T., H. Everts, P. Jungerius, Rita Ketner-Oostra, A. Kooijman, C. van Turnhout & H. Esselink, 2003. Preadvies stuifzanden. - Rapport EC-LNV nr. 2003/228-O, 114 p.

Beekman, M., 2003. Honingbijen, de politiestaat en anarchisten. - Entomologische Berichten 63: 130-135.

Blacquière, T., 2003. Praktijkonderzoek. Waarheen vliegen PPO-bijen? - Bijen 12: 200-201.

Boer, P., 2003. Het effect van chopperen in een kraaiheidevegetatie op de bodemfauna: de eerste resultaten. - N.V. PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, 17 p.

Boer, P., 2003. De kalme steekmier *Myrmica lobicornis* nieuw voor Nederland (Hymenoptera: Formicidae). - Nederlandse Faunistische Mededelingen 19: 69-72.

Boer, P., W. Dekoninck, A.J. van Loon & F. Vankerkhoven, 2003. Lijst van mieren (Hymenoptera: Formicidae) van België en Nederland, hun Nederlandse namen en hun voorkomen. - Entomologische Berichten 63: 54-58.

Breugel, P. van, 2003. De grijze zandbij (*Andrena vaga*). - Bijen 12: 45-46.

Breugel, P. van, 2003. De gewone slobkousbij (*Macropis europea*). - Bijen 12: 168-169.

Breugel, P. van, 2003. De wormkruidbij (*Colletes daviesanus*). - Bijen 12: 232-233.

Breugel, P. van, 2003. De grote wolbij (*Anthidium manicatum*). - Bijen 12: 304-305.

Damme, M. van, 2003. Het verloop van het hommelproject. - Natura 100: 198.

Damme-Jongsten, M. van, 2003. Kijk eens naar hommels! - Natura 100: 16-18. [met zoekkaart 6 verschillende hommels]

Damme-Jongsten, M. van, 2003. Hommelproject KNNV. - Natuurhistorisch Maandblad 92: 18.

Deelman, A., 2003. Bloembezoekers op fluitekruid. - Veelpoot 14: 16-23.

Dekoninck, W., F. Vankerkhoven & J.-P. Maelfait, 2003. Verspreidingsatlas en voorlopige Rode Lijst van de mieren van Vlaanderen. - Rapport van het Instituut voor Natuurbehoud 2003.07, Brussel, 191 p.

Dijk, W. van, 2003. Hoornaars in mijn bijenkorf. - Natura 100: 195.

Elshout, P., 2003. Winterschade. Muizen en spitsmuizen als onderhuurders in bijenkasten. - Bijen 12: 299-300.

Elshout, P., 2003. Wespen. Prachtige nestbouwers vogelvrijverklaard. - Bijen 12: 308-309.
Elshout, P., 2003. Doodshoofdvlinder. Een ordinaire honingdief of een slachtoffer van misleiding. - Bijen 12: 338-339.
Elshout, P., 2003. De vierde dracht. Water! Ook voor bijen een eerste levensbehoefte. - Bijen 12: 342-344.
Elshout, P., 2003. De hoornaar, een dodelijke agressieveling of een schaap in wolfskleren? - Bijen 12: 136-137.
Iersel, M.J. van, 2003. Paarden moeten kunnen vluchten voor bijen. - Bijen 12: 321.
Kempering, M., 2003. Eerste hulp voor wilde bijen. - Stuifmail 6: 3.
Kleukers, R., 2003. Oproep bosmierkoepels. - Nieuwsbrief EIS-Nederland 36: 27.
Kleukers, R.M.J.C. & M. Reemer, 2003. Veranderingen in de Nederlandse ongewerveldenfauna. - De Levende Natuur 104: 86-89.
Kwak, M., 2003. De voortplanting van hommels: nestontwikkeling en paring. - Natura 100: 100-103.
Kwak, M.M., 2003. Plagen voor hommels: mimicry, parasieten, ziektes en vijanden. - Natura 100: 144-149.
* Kwak, M.M., 2003. Hommels: verspreiding en herkenning, nestgelegenheid en fenologie. - Natura 100: 50-54.
Kwak, M.M., 2003. Bloembezoek in weer en wind. Hommels op zoek naar stuifmeel en nectar. - Natura 100: 76-79.
Loos, G., N. Thys & T. Peeters, 2003. Wilde bijen en wespen: ongevaarlijke holbewoners. - Natuur.blad 2: 30-32.
Moraal, L.G., A.F.M. van Hees, G.F. Martakis, I.T.M. Jorritsma & G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, 2003. Een karakterisering van bosbiotopen op basis van eigenschappen van geleedpotigen. Resultaten van een enquete. - Wageningen, Alterra-rapport 783, 72 p.
Muren, C. van der & M. van Damme, 2003. Hommelproject 2003. - Amoeba 77: 22-23.
Muren, C. van, F. Hoffmann & M.M. Kwak, 2003. Insect diversity on yellow Asteraceae in road verges in the Netherlands. - Proceedings of the Section Experimental an Applied Entomology of the Netherlands Entomological Society (NEV) 14: 115-118.
Neve, A., 2003. De Schorzijdebij. - De Stertselaar 27: 24-25.
Nooren, M.J., 2003. Uit de terreinen van Staatsbosbeheer. Vliegendoder en Zwartrosse zandbij. - De Levende Natuur 104: 32.
Peeters, T., 2003. Vitrine. - De Oude Ley 5: 24-27. [nestgroep *Eumenes peduncularis*]
Peeters, T.M.J., 2003. Historisch overzicht van determinatietabellen voor angeldragende wespen en bijen. - EIS-Nieuwsbrief 37: 7-9.
Peeters, T.M.J. & M. Reemer, 2003. Bedreigde en verdwenen bijen in Nederland (Apidae s.l.). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. - European Invertebrate Survey - Nederland, Leiden, 96 p.
Peeters, T.M.J. & M. Reemer, 2003. Bijen en graafwespen in zes terreinen van Natuurmonumenten. - Stichting EIS-Nederland, Leiden, rapportnr. EIS2003-04, 67 p.
Peeters, T. & M. Reemer, 2003. Aculeata (0014 e.a.). - Nieuwsbrief EIS-Nederland 36: 4-5.
Plaizier, J. & T. Blaquière, 2003. Veranderingen in de Nederlandse bijenhouderij. - Vakblad Natuurbeheer 3: 46-48.
Reemer, M., 2003. Invasieve Arthropoda in Nederland: een eerste inventarisatie. - Stichting EIS-Nederland, rapportnr. EIS2003-12, 63 p.
Reemer, M., H. Nieuwenhuijsen & T. Peeters, 2003. Aculeate Hymenoptera. - Nieuwsbrief EIS-Nederland 37: 4.
Rond, J. de, 2003. De graafwesp *Passaloecus brevilabris* nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Crabronidae). - Nederlandse Faunistische Mededelingen 18: 89-92.
Schoots, A., 2003. Wonderlijke waarneming. 'Tuterende' wachtbijen. - Bijen 12: 348-350.
Schoots, A., 2003. Wonderlijke waarneming. Paringsvlucht van een koningin. - Bijen 12: 80-82.
Smelter, M., 2003. De rol van *Apis mellifera* in het veld. Een veldstudie op de Strabrechtse Heide. - Doctoraalverslag, Biologisch Centrum RUG Haren, 47 p.
* Smit, J., 2003. De veldwespen *Polistes dominulus* en *P. biglumis* rukken op in Nederland (Hymenoptera: Vespidae). - Nederlandse Faunistische Mededelingen 18: 81-88.
Stolk, M., 2003. Boekbespreking. Kinderboeken over bijen. - Bijen 12: 181.
Stroo, A., 2003. Het ruggengraatloze soortenbeleid. - Nieuwsbrief EIS-Nederland 36: 8-14.
Tooren, B. van, 2003. Boekbespreking. Bedreigde en verdwenen bijen in Nederland (Apidae s.l.). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. - De Levende Natuur 104: 198.
Turnhout, C. van, S. Stuijfzand, M. Nijssen & H. Esselink, 2003. Gevolgen van verzuring, vermesting en verdroging en invloed van herstelbeheer op duinfauna. Basisdocument. - Rapport EC-LNV nr. 2003/153: 270 p.
Ulmer, K. & M. Kircherr-Rohbeck, 2003. De kleine bijenkastkever, *Aethina tumida*. - Bijen 12: 131-133. [vertaling A. Muller; bewerking O. Bakker]
Veluwe, J. van de, 2003. Tientallen bijen doden Boxtels paard. - Bijen 12: 320.
Vermaas, A., 2003. Therapeutische bijensteken bij MS. Academisch Ziekenhuis Groningen start onderzoek. - Bijen 12: 3-4.

Vorst, O. & J.G.M. Cuppen, 2003. Entomofauna van Meinweg en Roerdal - verslag van de 157e zomerbijeenkomst te Herkenbosch. - Entomologische Berichten 63: 59-74.
Voute, A., 2003. De ondergang van een hommelkolonie. - Natura 100: 150-151.
Well, E.A.P. van, R.H.E.M. Geerts, G.J. Hilhorst & J.A. Guldenmond, 2003. Agrarisch natuurbeheer op De Marke. Resultaten 1991-2001. - Animal Sciences Group Wageningen UR, Plant Research International rapport 40, CLM nr. 558, september 2003, 151 p.

Literatuur buitenland

Adamo, P. d' & M. Lozada, 2003. The importance of location and visual cues during foraging in the German wasp (*Vespula germanica* F.) (Hymenoptera: Vespidae). - New Zealand Journal of Zoology 30: 171-174.
Archer, M.E., 2003. The wasps and bees (Hymenoptera: Aculeata) of Messingham sand quarry in Watsonian Lincolnshire with special reference tot resident and tourist species. - Naturalist 128: 93-102.
Banazak, J., T. Cierzniak & H. Ratynska, 2003. Local changes in populations of wild bees (Hymenoptera: Apoidea): 20 years later. - Polskie Pismo Entomologiczne 72: 261-282.
Beekman, M., J. Komdeur & F.L.W. Ratnieks, 2003. Reproductive conflicts in social animals: who has power? - Trends in Ecology and Evolution 18: 277-282.
Bischoff, I., 2003. Population dynamics of the solitary digger bee *Andrena vaga* Panzer (Hymenoptera, Andrenidae) studied using mark-recapture and nest counts. - Population Ecology 45: 197-204.
Bischoff, I., K. Feltgen & D. Breckner, 2003. Foraging strategy and pollen preferences of *Andrena vaga* (Panzer) and *Colletes cunicularius* (L.) (Hymenoptera: Apidae). - Journal of Hymenoptera Research 12: 220-237.
Bitsch, J., 2003. Réexamen critique de quelques types de *Sapyga* conservés dans les collections du Muséum national d'Histoire naturelle, Paris (Hymenoptera, Sapygidae). - Bulletin de la Société entomologique de France 108: 459-476.
Blösch, M., 2003. *Omalus auratus* (Linné, 1761) Parasitoid bei *Diodontus tristis* (Van de Linden, 1829) (Hymenoptera: Chrysididae, 'Sphecidae' Crabronidae). - Bembix 16: 7-8.
* Burger, F. & M. Herrmann, 2003. Zur Taxonomie und Verbreitung von *Andrena distinguenda* Schenck, 1871 und *Andrena nitidula* Perez, 1903 (Hymenoptera, Apidae). - Mitteiliungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft 76: 137-151.
Carpenter, J.M., 2003. On "molecular phylogeny of Vespidae (Hymenoptera) and the evolution of sociality in wasps". - Amercan Museum Novitates 3389: 1-17.
Freundt, R. & J. Illmer, 2003. Einige bemerkenswerte Funde von Hautflüglern (Hymenoptera) im Kreis Wesel / Niederrhein. - Bembix 17: 8-13.
Gerloff, C.U., B.K. Ottmer & P. Schmid-Hempel, 2003. Effects of inbreeding on immune response and body size in a social insect, *Bombus terrestris*. - Functional Ecology 17: 582-589.
Goulson, D., 2003. Effects of introduced bees on native ecosystems. - Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst. 34: 1-26.
* Gusenleitner, J., 2003. Bestimmungstabellen mittel- und südeuropäischer Eumeniden (Vespoidea, Hymenoptera). 2. Nachtrag. - Linzer biol. Beitr. 35: 155-166.
Haeseler, V., 2003. Ameisen, Wespen und Bienen der Weserinsel Harriersand bei Bremen. Ein Beitrag zur Besiedlung von Flusslandschaften durch aculeate Hymenopteren. - Oldenburger Jahrbuch 103: 333-363.
Heide, A. von der & H. Metscher, 2003. Zur Bienen- und Wespenbesiedlung von Taldunen der Ems and anderen Trockenstandorten im Emsland (Hymenoptera; Aculeata). - Drosera 2003: 95-130.
Herrmann, M., F. Burger, A. Müller & S. Tischendorf, 2003. Verbreitung, Lebensraum und Biologie der Furchenbiene *Lasioglossum pallens* (Brullé 1832) und ihrer Kuckucksbiene *Sphecodes majalis* Pérez 1903 in Deutschland (Hymenoptera, Apidae, Halictinae). - Carolinea 61: 133-144.
Herzner, G., T. Schmitt, K.E. Linsenmair & E. Strohm, 2003. Flagellar sensilla in male and female European beewolves, *Philanthus triangulum* F. (Hymenoptera: Sphecidae). - Entomologica Fennica 14: 237-247.
Jacobi, B., 2003. Nachweis van *Megachile* (Eutricharaea) *rotundata* (Fabricius 1784) fur NRW. - Bembix 16: 5-6.
Kratochwil, A. 2003. Bees (Hymenoptera: Apoidea) as key-stone species: specifiecs of resource and requisite utilisation in different habitat types. - Ber. d. Reinh.-Tüxen-Ges. 15: 59-77.
Kuhlmann, M., 2003. Zur Kenntnis paläarktischer Bienen der Gattung *Colletes* Latr. mit Beschreibung neuer Arten (Hymenoptera: Apidae: Colletinae). - Linzer biol. Beitr. 35: 723-746.
Kuhlmann, M. & M. Quest, 2003. Stechimmenzönosen von Moorstandorten und eines Bruchwaldes sowie Ergebnisse einer dreijährigen Daueruntersuchung auf einer isolierten Lichtung im Nationalpark Bayerischer Wald (Hymenoptera, Aculeata). - NachrBl. bayer. Ent. 52 (3/4): 46-59.
Le Goff, G., 2003. Une nidification verticale d' *Heriades truncorum* Linnaeus (Hymenoptera; Apoidea; Megachilidae; Osmiini) (Nouvel hôte pour *Chrysis ignita* L.). - L'Entomologiste 59: 201-207.
Mabelis, A.A., 2003. Do *Formica* species (Hymenoptera: Formicidae) have a different attack mode? - Annales Zoologici 53: 667-668.
Maccagnani, B., E. Ladurner, D. Tesoriero, F. Sgolastra & G. Burgio, 2003. The use of *Osmia cornuta*

(Latreille) (Hymenoptera Megachilidae) for pear pollination: a reason to adopt low impact farming system in a landscape management perspective. - Landscape Management for Functional Biodiversity IOBC wprs Bulletin 26: 101-106.

Maes, D., H. van Dyck, W. Vanreusel & J. Cortens, 2003. Ant communities (Hymenoptera: Formicidae) of Flemish (north Belgium) wet heatlands, a declining habitat in Europe. - Eur. J. Entomol. 100: 545-555.

Mehdiabadi, N.J., H.K. Reeve & U.G. Mueller, 2003. Queens versus workers: sex-ratio conflict in eusocial Hymenoptera. - Trends in Ecology and Evolution 18: 88-93.

Palmer, T.M., M.L. Stanton & T.P. Young, 2003. Competing and coexistence: exploring mechanisms that restrict and maintain diversity within mutualist guilds. - The American Naturalist (Supplement) 162: 63-79.

Pelletier, L. & J.N. McNeil, 2003. The effect of food supplementation on reproductive success in bumblebee field colonies. - Oikos 103: 688-694.

Romani, R., N. Isidoro, P. Riolo & F. Bin, 2003. Antennal glands in male bees: structures for sexual communication by pheromones? - Apidologie 34: 603-610.

Rozen, J.G. Jr. & H. Ozbek, 2003. Oocytes, eggs, and ovarioles of some long-tongued bees (Hymenoptera: Apoidea). - American Museum Novitates 3393: 35 p.

Schmid-Egger, C. & K. Schmidt, 2003. Kritisches Verzeichnis der deutschen Arten der Faltenwespen (Hymenoptera, Vespidae). - Bembix 16: 13-28.

Schulz, H.-J., 2003. Weitere Beobachtungen des 'Görlitzer' Bienenwolfes, *Philanthus triangulum* F. - Bembix 16: 8-10.

Schulz, H.-J., 2003. Beobachtungen eines Weibchens von *Anoplius viaticus* (L., 1758) beim Eintragen einer Wolfsspinne (Hym.: Pompilidae). - Bembix 17: 14-17.

* Seifert, B., 2003. The palaearctic members of the *Myrmica schencki* group with description of a new species. (Hymenoptera: Formicidae). - Beitr. Ent. 53: 141-159.

* Shimizu, A. & R. Ishikawa, 2003. Taxonomic studies on Pompilidae occurring in Japan north of the Ryukyus: genus *Dipogon*, subgenus *Deuteragenia* (Hymenoptera) (Part 3). - Entomological Science 6: 165-181.

* Smissen, J. van der, 2003. Revision der europäischen und türkischen Arten der Gattung *Evagetes* Lepeletier 1845 unter Berücksichtigung der Geäderabweichungen. Mit zweisprachigen Schlüssel zur Determination (Hymenoptera: Pompilidae). - Verhandlungen des Vereins für Naturwissenschaftliche Heimatforschung zu Hamburg e.V. 42: 1-253. [zie bespreking in dit nummer]

Theunert, R., 2003. Atlas zur Verbreitung der Wildbienen (Hym.: Apidae) in Niedersachsen und Bremen (19732002). - Ökologieconsult-Schriften 5: 24-334.

Venne, C. & C. Bleidorn, 2003. Zur Wirtsfrage von *Nomada roberjeotiana* (Hymenoptera, Apidae). - Bembix 16: 11-12.

Vergara, C.H., S. Schroder, M.T. Almanza & D. Wittmann, 2003. Suppression of ovarian development of *Bombus terrestris* workers by *B. terrestris* queens, *Psithyrus vestalis* and *Psithyrus bohemicus* females. - Apidologie 34: 563-568.

Williams, N.M., 2003. Use of novel pollen species by specialist and generalist solitary bees (Hymenoptera: Megachilidae). - Oecologica 134: 228-237.